

Ігор Шніцер^{1} – Ужгород*

Підкарпатська Русь у політиці Польщі в 1919–1938 рр.

Перша світова війна та розпад Австро-Угорської імперії у 1918 р. докорінно змінили політичну карту й систему міжнародних відносин Центрально-Східної Європи. На теренах колишньої монархії постала низка відновлених і нових держав, зокрема Польща та Чехословацька Республіка (ЧСР). В умовах формування нового геополітичного порядку обидві держави були зацікавлені у зміцненні власного суверенітету, міжнародному визнанні кордонів та збереженні післявоєнного устрою. Їхнє сусідство, спільні економічні інтереси та наявність потенційних зовнішніх загроз, насамперед з боку радянської Росії та Німеччини, створювали об'єктивні передумови для політичного зближення та співпраці у забезпеченні стабільності Центрально-Східної Європи. За таких обставин польсько-чехословацьке партнерство могло стати важливим елементом формування регіональної системи безпеки. Однак територіальні суперечності, відмінності у зовнішньополітичній орієнтації, взаємні претензії та брак довіри між державами суттєво ускладнили його становлення.

Ключовою перешкодою на шляху до польсько-чехословацького партнерства стали територіальні суперечності, які виникли невдовзі після завершення Першої світової війни. Найбільш гострим серед них виявився конфлікт навколо Тешинської Сілезії. Для Польщі цей край був важливим не лише через наявність там етнічних поляків, а й з огляду на його промисловий потенціал та стратегічне розташування. Чехословацьке керівництво, зі свого боку, надавало цьому регіону особливого значення через його еко-

^{1*} Ігор Шніцер – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, Ужгородський національний університет;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4681-0263>, e-mail: ihor.shnitsner@uzhnu.edu.ua

номічну інфраструктуру, транспортне сполучення та важливість для безпеки держави. Суперечка у січні 1919 р. переросла у збройне зіткнення, що стало одним із перших проявів відкритого польсько-чехословацького протистояння після розпаду Австро-Угорщини. Остаточне рішення по даному питанню Рада Послів ухвалила 28 липня 1920 р., поділивши Тешинську Сілезію приблизно навпіл: ЧСР отримала 1 270 км², Польща – 1 012 км².² Згідно висловлювань відомого польського політика І. Падеревського рішення Конференції послів сформуvalo «бездонну прірву між двома народами, яку неможливо буде подолати».³

Територіальний конфлікт між Польщею та ЧСР навколо Тешинської Сілезії мав наслідки, які виходили далеко за межі питання про конкретну ділянку кордону. Він сформував атмосферу взаємної недовіри, яка ускладнювала вироблення спільної позиції щодо ширших проблем центральноєвропейської політики. Польське політичне керівництво дедалі більше сприймало Чехословаччину як державу, яка готова відстоювати власні територіальні та економічні інтереси навіть шляхом протистояння з Польщею. У Празі, своєю чергою, польська політика розглядалася як потенційно ревізійністська, особливо в контексті польських претензій на спірні прикордонні території.

Суперечності посилювалися й різним баченням загроз. Для Польщі головною небезпекою після 1918 р. залишалася більшовицька Росія, тоді як для ЧСР першочергового значення набувала проблема угорського ревізійнізму та потенційна загроза з боку Німеччини. Додатковим джерелом напруги у відносинах двох держав стало українське питання. Відновлення польської держави супроводжувалося включенням до її складу територій із українським населенням, насамперед Східної Галичини. Українські національно-визвольні змагання 1917–1921 рр. та подальша боротьба за політичний статус українських земель сформували

² Алексієвцев Л. Зовнішньополітичні чинники становлення Польської держави та визначення її кордонів у 1918–1923 рр. [Електронний ресурс]. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 1. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Режим доступу: <https://shron.org/server/api/core/bitstreams/d4ec6fb4-964c-4861-85f0-23a6ab898c11/content> (дата звернення: 27.08.2026).

³ Konferencja w Spa. Instytut Pamięci Narodowej. Режим доступу: https://walkaogranice.ipn.gov.pl/konferencja-w-spa.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.09.2026).

для Варшави надзвичайно чутливе питання внутрішньої безпеки. Включення Закарпаття до складу ЧСР як Підкарпатської Русі зумовило безпосередній контакт із українським політичним простором. Унаслідок цього політика Праги щодо українського руху на Підкарпатській Русі могла опосередковано впливати на польські інтереси в Східній Галичині.

Тому закономірно, що Підкарпатська Русь стала одним із регіонів, де польські та чехословацькі інтереси особливо виразно перетиналися у міжвоєнний час. Для Праги приєднання краю до ЧСР мало політичний і стратегічний інтерес. Його розташування в Карпатському регіоні забезпечувало безпосередній кордон із Польщею та Угорщиною, а також створювало сприятливі передумови для розвитку відносин із Румунією. Для Варшави ж чехословацький контроль над Підкарпатською Руссю означав формування нового сусідства та зміну геополітичної конфігурації Карпат. Водночас етнокультурна близькість населення Підкарпатської Русі з українським населенням Галичини надавала цій території додаткового політичного значення.

Включення Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької Республіки було результатом поєднання місцевих політичних процесів та міжнародно-дипломатичних рішень. Важливу роль у цьому процесі відіграла також діяльність русинської еміграції у Сполучених Штатах. Міжнародно-правові засади нового статусу краю були закріплені Сен-Жерменським мирним договором, підписаним 10 вересня 1919 р. Стаття 10 договору передбачала створення у складі Чехословаччини автономної території південнокарпатських русинів із широкими правами самоврядування, що мали узгоджуватися з державною єдністю ЧСР.⁴ Окремими статтями договору було передбачено створення для Підкарпатської Русі автономного сейму та посади губернатора, формування місцевої адміністрації переважно з числа мешканців краю, а також забезпечення його представництва в законодавчому органі ЧСР.⁵

Таким чином, міжнародно-правове врегулювання статусу Підкарпатської русі у складі ЧСР поєднало два взаємопов'язані,

⁴ Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1921. Vydána dne 31. prosince 1921. S. 2307.

⁵ Там само. S. 2308.

але потенційно суперечливі принципи – збереження територіальної цілісності чехословацької держави та гарантування автономного статусу Підкарпатської Русі. У сучасній чеській історіографії домінують думки, що саме ця суперечність у наступні роки стала одним із головних джерел недовіри частини політичної еліти Підкарпатської Русі до пражської влади.⁶

Міжнародно-правовий статус Підкарпатської Русі остаточно було визначено Тріанонським мирним договором від 4 червня 1920 р. Саме він визначив повоєнні кордони Угорщини після розпаду Австро-Угорської монархії та формально закріпив її відмову від територіальних претензій на Підкарпатську Русь. Зокрема Стаття 48 договору передбачала, що Угорщина визнає незалежність чехословацької держави, до складу якої входить «автономна територія русинів на південь від Карпат». У такий спосіб було остаточно підтверджено приналежність Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки.

Для Угорщини Тріанонський мирний договір 1920 р. став символом національної трагедії та приниження. Відчуття перенесеної образи об'єднало угорців під спільним гаслом: «nem, nem soha!» (ні, ніколи!). У школах держави було введено обов'язкову молитву перед початком і закінченням навчання, де фігурували слова: «Вірю в чудесне воскресіння давньої Угорщини».⁸

Угорський ревізіонізм об'єктивно створював ґрунт для зближення з Польщею, яка також мала власні стратегічні інтереси в Карпатському регіоні. Одним із таких інтересів була перспектива створення спільного польсько-угорського кордону, що мав для Варшави важливе значення. У разі переходу Підкарпатської Русі під угорський контроль Польща отримувала б прямий кордон з Угорщиною, усуваючи територіальний бар'єр, який створювала Чехословацька Республіка. Спільний кордон розширював би можливості політичного, економічного та військового співробітництва між Варшавою і Будапештом та водночас послаблював

⁶ Holubec S. New state borders and (dis)loyalties to Czechoslovakia in Subcarpathian Rus, 1919 – 25. *European Review of History*. 2020. Vol. 27, № 6. S. 732 – 762.

⁷ Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Hungary and Protocol and Declaration. Signed at Trianon, June 4, 1920. London: His Majesty's Stationery Office, 1920. P. 216.

⁸ Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938 – 1939. Київ: Темпора, 2012. С. 65.

стратегічне значення ЧСР у Карпатському регіоні. Водночас польські політичні кола не виключали можливості перегляду статусу Підкарпатської Русі у перспективі, що частково відповідало поширеним на початку 1920-х років серед частини представників чеського політичного та інтелектуального середовища уявленням про тимчасовість чехословацького управління краєм. У межах таких поглядів допускалася можливість його подальшої передачі Росії після відновлення там стабільного державного ладу.⁹ Зазначені уявлення відображалися у тогочасній чеській публіцистиці та формувалися під впливом русофільських настроїв. Як згадував відомий чеський журналіст, публіцист та письменник Ф. Пероутка «у парламенті, зрештою, були люди, які вважали новий стан речей лише тимчасовим і думали, що Чехословацька Республіка утримує Підкарпатську Русь доти, доки відроджена Росія не зможе заявити на неї свої права».¹⁰ Однак такі погляди все ж таки варто розглядати як позицію окремих представників політичних та інтелектуальних кіл, а не як офіційну позицію ЧСР.

Для Варшави такий сценарій становив потенційну загрозу, оскільки поява російського впливу безпосередньо на карпатському напрямі могла докорінно змінити стратегічне становище Польщі та створити додатковий чинник тиску на її південні й східні кордони. Таким чином, питання майбутнього Підкарпатської Русі розглядалося у Варшаві не лише крізь призму польсько-угорського зближення, а й у ширшому контексті можливого посилення російського впливу в Центрально-Східній Європі.

Окремого значення для Варшави набувала політична орієнтація населення Підкарпатської Русі. На початку XX ст. національна ідентичність населення краю не була однорідною. Поряд із українською орієнтацією існували русофільська та локально-русинська течії, а співвідношення між ними змінювалося залежно від політичного, культурного, мовного та конфесійного середовища.¹¹ Для Польщі особливо чутливим було можливе посилення українського

⁹ Holubec S. Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem. České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejích obyvatel v publicistice dvacátých let minulého století. *Soudobé dějiny*. 2016. Vol. 23, № 4. S. 541.

¹⁰ Peroutka F. Budování státu. Sv. III. Praha: Fr. Borový, 1936. S. 1028.

¹¹ Holubec S. New state borders and (dis)loyalties to Czechoslovakia in Subcarpathian Rus, 1919 – 25. S. 734.

руху в безпосередній близькості до Східної Галичини. Варшава мала підстави розглядати політичні процеси в Підкарпатській Русі крізь призму власної української політики, оскільки успішний розвиток українських організацій у сусідньому краї потенційно міг сприяти транскордонним політичним і культурним контактам. У перспективі це могло посилювати українську політичну мобілізацію й у польській державі.

Водночас польські побоювання стосувалися не лише розвитку українського національного руху. Не менш важливим для Варшави залишалося питання політичної орієнтації частини русинського населення Підкарпатської Русі, оскільки в місцевому суспільно-політичному середовищі продовжували зберігати вплив русофільські настрої та пов'язана з ними культурна традиція. Політичне життя краю у міжвоєнний період не було однорідним й поряд із прихильниками української національної орієнтації діяли сили, які розглядали русинську ідентичність у ширшому східнослов'янському контексті та прагнули підтримувати культурні й політичні зв'язки з Росією.

Для польської дипломатії ця обставина набувала особливого значення з огляду на загальну геополітичну ситуацію Центрально-Східної Європи. Після польсько-більшовицької війни та встановлення східного кордону Речі Посполитої Росія залишалася одним із головних чинників, що визначали зовнішньополітичні пріоритети Польщі. Тому можливе посилення російського впливу в Підкарпатській Русі сприймалося не лише як внутрішньополітична проблема Чехословаччини, але й як потенційний елемент ширшої зміни балансу сил у Карпатському регіоні та пряма загроза польській державі.

Отже, погляди польського політичного керівництва на Підкарпатську Русь формувалися під впливом одразу кількох взаємопов'язаних чинників. З одного боку, Варшава прагнула не допустити перетворення краю на осередок українського політичного руху, здатного впливати на українське питання в межах самої Польщі. З іншого, її непокоїла можливість посилення тут російського політичного та культурного впливу. У цьому сенсі для польської дипломатії важливим було не стільки саме існування русофільської течії, скільки потенційна можливість використання її зовнішніми силами для поширення власного впливу

в Карпатському регіоні. Водночас дедалі більшого значення набувала стратегічна перспектива встановлення спільного польсько-угорського кордону. Перехід Підкарпатської Русі під угорський контроль усував би чехословацький територіальний бар'єр між Польщею та Угорщиною й відкривав ширші можливості для їхнього політичного, економічного й військового співробітництва. У геополітичному вимірі це відповідало польському прагненню послабити позиції ЧСР в Центральній-Східній Європі та переглянути несприятливий для Варшави територіально-політичний статус-кво.

Реалізація цих прагнень відбувалася на тлі поступового формування офіційних польсько-чехословацьких відносин. 28 травня 1919 р. між Польщею та Чехословацькою Республікою відбувся обмін дипломатичними нотами, пов'язаний із взаємним визнанням держав та встановленням офіційних дипломатичних відносин. Спробою нормалізації відносин двох держав стало підписання 6 листопада 1921 р. у Празі політичної угоди між Польщею та ЧСР міністрами закордонних справ К. Скірмунтом та Е. Бенешем.¹² Вона була спрямована на послаблення наслідків попередніх конфліктів і створення підґрунтя для політичного зближення двох держав. Сторони погоджувалися дотримуватися доброзичливого нейтралітету у випадку зовнішньої агресії, вирішувати спірні питання шляхом переговорів та арбітражу й утримуватися від дій, здатних погіршити двосторонні відносини.¹³ Також в угоді йшлося про взаємне зобов'язання сторін не втручатися у питання, які вони розглядали як внутрішні справи одна одної. Чехословацька сторона зобов'язувалася не втручатися у справи Східної Галичини, тоді як Польща брала аналогічні зобов'язання щодо Словаччини та Підкарпатської Русі.¹⁴

Проте політичній угоді 1921 р. не судилося стати основою довготривалого польсько-чехословацького партнерства.¹⁵ Її значення

¹² "Rząd czechosłowacki i Rząd polski porozumiały się w celu zawarcia układu politycznego". [Umowa polityczna między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, 6 listopada 1921, Praga]. Z dziejów odbudowy Rzeczypospolitej w latach 1918–1921. cz. II: Zmagania o granicę zachodnią Polski. S. 59 – 60.

¹³ Там само. С. 59.

¹⁴ Gawron K. Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1918–1939 jako przyczynek do badań nad konfederacją polsko-czechosłowacką 1939 – 1943. *Historia i Polityka* [online]. 22 październik 2015, nr 1. S. 59 – 60.

¹⁵ Wiśniewski J. Piśsudski, Wielka Wojna i stosunki polsko-czechosłowackie do 1935 roku. *Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie*. 2014, 1. S. 25.

полягає радше в тому, що вона засвідчила спробу обох держав перейти від конфронтації до договірного врегулювання двосторонніх відносин. Відсутність ратифікації угоди обмежила можливості її практичної реалізації, тоді як збереження взаємної недовіри засвідчувало, що головні розбіжності між Варшавою та Прагою залишалися неврегульованими.

Одним із чинників цієї недовіри залишалося питання Підкарпатської Русі, яке посідало помітне місце у польсько-чехословацьких та польсько-угорських відносинах 1920-х років. 1 липня 1928 р. в Ужгороді було створено Віце-консульство Республіки Польща.¹⁶ Його відкриття стало важливим етапом інституціоналізації польської присутності на Підкарпатській Русі та свідчило про зростання практичного інтересу Варшави до суспільно-політичних процесів у краї. До цього Підкарпатська Русь входила до території компетенції польської консульської установи в Кошицях, однак створення окремої установи в Ужгороді дало польській дипломатії можливість безпосередньо збирати інформацію про ситуацію в регіоні, підтримувати контакти з місцевими політичними силами та оперативніше реагувати на події, які могли впливати на польські інтереси.

Керівником створеної в Ужгороді польської консульської установи став консульський аташе, титулярний віце-консул II класу З.С. Завадовський.¹⁷ Він мав докторський ступінь у галузі права та добре орієнтувався у чехословацьких політичних реаліях, особливо в ситуації на Підкарпатській Русі. Його спеціальна підготовка та знання місцевих умов відповідали характеру завдань, які поступово покладалися на польську дипломатичну установу в краї. Вона займалася паспортно-візовими й правовими питаннями, сприяла розвитку торговельних зв'язків краю з Польщею, підтримувала контакти з місцевим польським населенням та водночас систематично спостерігала за політичною ситуацією на Підкарпатській Русі. Особливу увагу співробітники віце-консульства приділяли діяльності українських та угорських організацій, взаємовідносинам між представниками українського та русинського рухів тощо.

¹⁶ Mozgawa K. Organizacja i obsada personalna placówki konsularnej Rzeczypospolitej Polskiej w Użhorodzie w latach 1928 – 1938. *Scripta Historica*. 2017. № 23. S. 182.

¹⁷ Там само. С. 183.

Характер підготовлених віце-консульством матеріалів свідчить про чималий польський інтерес до регіону наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років. Керівник установи регулярно готував тематичні звіти про суспільно-політичні події в краї. Важливим напрямом була також робота з місцевою пресою. У чеських, українських, російських та угорських виданнях розміщувалися матеріали, присвячені Польщі, польсько-чехословацьким торговельним відносинам тощо. Консульська присутність давала Польщі можливість не лише спостерігати за розвитком подій у Підкарпатській Русі, а й формувати власну інформаційну присутність у місцевому суспільно-політичному просторі.

Про розширення практичних інструментів польської політики на Підкарпатській Русі свідчило створення в 1933 р. при ужгородському віце-консульстві розвідувальної структури з кодовою назвою «Ralf».¹⁸ Її діяльність була пов'язана зі збором інформації про Підкарпатську Русь, зокрема про українські організації та російський фактор. Поява цієї структури свідчила, що польська присутність у краї вже не обмежувалася дипломатичним спостереженням. Поряд із консульськими та політико-інформаційними заходами польська сторона поступово розбудовувала спеціальні механізми збору інформації та впливу на політичні процеси у Підкарпатській Русі. Наприклад, перший керівник консульства З.С. Завадовський прагнув об'єднати сили, які протистояли посиленню українського руху на Підкарпатській Русі. Його наступник, М. Свєрбінський, зосередився на співпраці з особами та групами з русофільських кіл, опозиційними до празького уряду. Визнаний *persona non grata*, він був змушений залишити ужгородське консульство в січні 1934 р. Тому пошук контактів і налагодження співпраці з опозиційно налаштованими щодо Праги автономістами продовжив М. Халупчинський. На думку польських істориків М. Ярнецького та П. Колаковського, робив він це навіть більш результативно, ніж його попередник.¹⁹ Доказом тому було поступове зближення польської дипломатії з одним із лідерів русофільського середовища Підкарпатської Русі С. Фенциком. Він мав хорошу освіту та був людиною «амбітною та

¹⁸ Kołakowski P. Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918 – 1939. Warszawa: Bellona, 2007. S. 490–491.

¹⁹ Jarnecki M., Kołakowski P. Ruś Zakarpacka w polityce międzynarodowej w okresie międzywojennym. *Przegląd Wschodni*. 2018. T. XIV, z. 4 (56). S. 773.

самовпевненою»²⁰, активно виступав проти українізації краю та відстоював концепцію окремої карпаторуської ідентичності, орієнтованої на російський культурно-національний простір. Перші контакти С. Фенцика з польськими дипломатичними колами припали на рубіж 1930–1931 рр.²¹ У польських документах він фігурував під агентурним псевдонімом «Доктор Русинський».²²

За підтримки Варшави політичний рух С. Фенцика поступово набув організаційного оформлення та перетворився на структуровану політичну силу. У березні 1935 р. була заснована Руська національно-автономна партія (РНАП), програма якої ґрунтувалася на вимозі автономії Підкарпатської Русі у складі ЧСР, захисті русофільської концепції національної ідентичності та протидії поширенню українського національного руху. Цікаво, що РНАП не ризикнула самостійно йти на парламентські вибори в Чехословаччині 1935 р. самостійно, а увійшла до виборчого блоку «Руське народне об'єднання». За підсумком виборів автономісти отримали 28 тисяч 954 голоси виборців, а лідер РНАП С. Фенцик був обраний послом (депутатом) парламенту.²³

Відзначимо, що створення РНАП не варто розглядати лише як результат польського впливу. Партія виникла на ґрунті тривалої внутрішньої консолідації русофільського середовища, а С. Фенцик мав власну політичну програму та амбіції. Польська підтримка радше сприяла зміцненню вже сформованої політичної орієнтації С. Фенцика й перетворенню його на інструмент зовнішнього впливу. Саме таку інтерпретацію дозволяють поєднати польські та українські дослідження. Внутрішня еволюція русофільського руху на Підкарпатській Русі створила політичну основу РНАП, тоді як польська дипломатія використовувала можливості для посилення

²⁰ Славік Ю.В., Крупчинський А.І. Політична діяльність Степана Фенцика в 1930-х роках. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2024. Т. 35 (74), № 4. С. 128.

²¹ Jarnecki M. Irredenta ante portas. Polaryzacja stosunków na Rusi Karpackiej i wzmożone zainteresowanie krajem przez Polskę i Węgry. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity*. 2019. Roč. 33, č. 1. S. 32.

²² Славік Ю.В., Крупчинський А.І. Політична діяльність Степана Фенцика в 1930-х роках. С. 132.

²³ Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / українськомовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. С. 87.

власних позицій у цьому середовищі. Недарма навесні 1936 р. Варшава підтримала позицію С. Фенцика щодо необхідності перегляду правових засад автономії Підкарпатської Русі.²⁴

Одним із інструментів реалізації польської політики у Підкарпатській Русі стала фінансова підтримка політичної діяльності С. Фенцика. Про це свідчили його зустрічі з главою дипломатичної місії Польщі в Празі В. Гжибовським, а в Ужгороді з польським дипломатом М. Свєрбінським.²⁵ Від першого ще в 1931 р. С. Фенцик отримав 40 тисяч чехословацьких крон на фінансування газети «Карпаторусській Голось» і заручився подальшою фінансовою підтримкою. Про це громадськості краю стало відомо за підсумком процесу в Краєвому Суді в Ужгороді у березні 1935 р. Саме тоді була було підтверджено достовірність інформації, опублікованої у часописі «Українське слово» (ч. 21 з 1933 р.) про те, що орган С. Фенцика «Карпаторусській Голось» дістав від польського посла в Празі 40 тисяч чехословацьких крон.²⁶ Як доказ на суді був представлений лист колишнього губернатора Підкарпатської Русі А. Бєскида до С. Фенцика, в якому він писав, що «пан Б. (Бенеш), тоді ще міністр закордонних справ, жадної субвенції на «Карпаторусській Голось» дати не хоче, але пан Г. (польський посол у Празі Гжибовський) дав 40 тисяч крон і буде давати й далі».²⁷ Фінансова підтримка політичної діяльності С. Фенцика сприяла організаційному зміцненню РНАП. Згідно даних, наведених у монографії українського історика М. Токаря, «від Польщі на діяльність РНАП щорічно виділялося 976 тисяч чехословацьких крон».²⁸

Упродовж 1930-х років, на тлі активізації угорської ревізійної політики, простежувалося подальше зближення між Будапештом і Варшавою. Угорщина, яка прагнула перегляду положень Тріанонського договору 1920 р., розглядала Польщу як потен-

²⁴ Schvarc M. Okupácia západného Slovenska Wehrmachtom a konflikt s Maďarskom na východnom Slovensku v marci 1939. *Slovensko proti fašizmu. Slovensko na strane demokracie*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2000. S. 75.

²⁵ Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород, 2006. С. 149.

²⁶ Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Львів: «За вільну Україну», 1994. С. 33.

²⁷ Там само.

²⁸ Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). С. 149.

ційного партнера у протидії ЧСР та намагалася заручитися її підтримкою у питанні перегляду повоєнного територіального устрою Центрально-Східної Європи. Польсько-угорське зближення мало не лише безпосередньо політичний, а й виразний історико-пропагандистський вимір. Показовими в цьому контексті стали масштабні польсько-угорські заходи 1933 р., пов'язані з 400-річчям від дня народження Стефана Баторія та 250-річчям Віденської битви під проводом Яна III Собеського. У Польщі та Угорщині ці ювілеї використовувалися для актуалізації спільних історичних сюжетів та демонстрації історичного польсько-угорського братерства.

У жовтні 1934 р. під час візиту прем'єр-міністра Угорщини Д. Гембеша до Варшави були обговорені перспективи співпраці двох держав у випадку подальшого загострення чехословацького питання, а також польські й угорські інтереси у Словаччині та Підкарпатській Русі. За оцінкою польського історика Д. Домбровського, результати переговорів Д. Гембеша з польськими високопосадовцями сформували в угорського прем'єр-міністра переконання про можливість «реалізації спільних польсько-угорських намірів».²⁹

Проте польська політика щодо Підкарпатської Русі в наступні роки зберігала відносну самостійність і в окремих питаннях навіть дистанціювалася від ініціатив Будапешта.³⁰ Лише посилення впливу нацистської Німеччини на угорський ревізіоністський рух та активізація вимог щодо перегляду територіального устрою Чехословаччини на рубежі 1937 – 1938 рр. зумовили коригування Варшавою власної політики щодо Підкарпатської Русі. Саме в цей період польсько-угорські контакти щодо майбутнього ЧСР набули більш конкретного характеру. Важливе місце у цих процесах посідав С. Фенцик. Його політична орієнтація та діяльність РНАП поступово ставали предметом зацікавлення не лише польської, а й угорської дипломатії. При цьому взаємини С. Фенцика з проугорськими силами краю не були однозначними. У 1937 р. він намагався досягти порозуміння з Автономним землеробським союзом (АЗС) А. Бродія, але суперництво між русофільськими політичними угрупованнями перешкодили об'єднанню їхніх зусиль. У 1938 р., на

²⁹ Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. С. 71.

³⁰ Там само. С. 72.

тлі загострення кризи в Чехословацькій Республіці, угорські політичні кола активізували спроби зближення С. Фенцика з А. Бродієм.

Важливим для подальшої активізації польсько-угорських відносин був візит регента Угорщини М. Горті до Варшави в лютому 1938 р. Саме тоді було досягнуто домовленостей щодо координації дій стосовно ЧСР та пошуку шляхів примирення конкуруючих русофільських угруповань у Підкарпатській Русі, а саме РНАП С. Фенцика та АЗС А. Бродія.³¹ Йшлося не стільки про їхнє формальне об'єднання, скільки про пошук можливостей для їхньої політичної координації в умовах загострення чехословацької кризи. У червні 1938 р. було створено так званий «Руський блок», ядро якого становив АЗС. І хоча С. Фенцик на початковому етапі до цього об'єднання не приєднався, упродовж літа – осені 1938 р. відбувалося його поступове зближення з автономістськими силами. Доказом цьому було приєднання С. Фенцика до спільної політичної декларації «Руського блоку» у вересні 1938 р.³²

Розвитком окресленої під час візиту М. Горті до Варшави лінії стала розмова міністра закордонних справ Польщі Ю. Бека з угорським посланником А. Горі 5 березня 1938 р. Під час зустрічі Ю. Бек фактично передав угорській стороні ініціативу у справі Підкарпатської Русі, давши зрозуміти, що Польща не висуває територіальних претензій на цей край.³³ Тим самим Варшава продемонструвала готовність пов'язати перспективу реалізації ідеї спільного польсько-угорського кордону шляхом переходу Підкарпатської Русі під угорський контроль. За словами польського посла в Будапешті Л. Орловського, Ю. Бек «з часу, коли став міністром закордонних справ, невпинно прагнув реалізувати ідею» кордону з Угорщиною, про яку «люди з оточення маршала Пілсудського говорили ще до того, як це питання стало частиною політичного порядку денного».³⁴

³¹ Jarnecki M., Kołakowski P. Ruś Zakarpacka w polityce międzynarodowej w okresie międzywojennym. S. 780.

³² Кондратюк С. Союз Карпатської України – виразник парламентської традиції українців. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2009. Т. 22 (61), № 1. С. 54.

³³ Pilarski S. Granica polsko-węgierska. Spory i porozumienie. *Przystanek Historia*. 17.12.2019. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/jozef-beck/78857%2CGranica-polsko-wegierska-Spory-i-porozumienie.html> (дата звернення: 02.09.2026).

³⁴ Там само.

У квітні 1938 р. посол ЧСР у Будапешті М. Кобр повідомляв Прагу про свою розмову з Л. Орловським. За його інформацією, Л. польський посол прогнозував істотне скорочення території Чехословаччини внаслідок німецького тиску та припускав можливість створення на території Словаччини й Підкарпатської Русі спільного польсько-угорського кондомініуму.³⁵ Зміст розмови дипломатів свідчив про те, що Польща розглядала різні варіанти територіального переустрою ЧСР, хоча практичним орієнтиром Варшави дедалі виразніше ставало встановлення польсько-угорського кордону через передачу Підкарпатської Русі Угорщині.

Водночас спроби пражської влади налагодити політичне співробітництво з Польщею на весні 1938 р. не дали результату. Не в останню чергу це було зумовлено прагненням Варшави використати німецький чинник для реалізації власних територіальних та геополітичних інтересів у Центрально-Східній Європі. У середині червня 1938 р. польський посол у Берліні Ю. Ліпський під час переговорів із представниками німецького керівництва порушував і питання Підкарпатської Русі. Він наголошував, що ця територія є місцем міжнародного суперництва та інтриг, зазначивши, що край забрали в Угорщини з метою відкрити доступ ЧСР до Росії.³⁶

Цікаво, що польське керівництво у цей час доволі обережно оцінювало перспективи активних дій Угорщини щодо Підкарпатської Русі. Ю. Бек звертав увагу на стриману позицію міністра закордонних справ Угорщини К. Каньї, водночас відзначаючи наявність в угорських військових колах прихильників силового розв'язання питання.³⁷

Восени 1938 р. чехословацька криза вступила у вирішальну фазу, що сприяло подальшому польсько-угорському зближенню. 8 вересня 1938 р. заступник міністра закордонних справ Польщі Я. Шембек уклав з угорським посланником у Варшаві А. Горі так звану «джентльменську домовленість» про польсько-угорську співпрацю, обґрунтовану «спільністю [...] інтересів у Центральній

³⁵ Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. С. 78.

³⁶ Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. С. 80.

³⁷ Pilarski S. Granica polsko-węgierska. Spory i porozumienie. *Przystanek Historia*. 17.12.2019. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/jozef-beck/78857%2CGranica-polsko-węgierska-Spory-i-porozumienie.html> (дата звернення: 02.09.2026).

Європі».³⁸ Вона засвідчила координацію дій обох держав в чехословацькому питанні, що згодом вилилося у дипломатичний тиск та засилання диверсійних груп на Підкарпатську Русь.

20 вересня 1938 р. у німецькій резиденції Берхтесгаден відбулася зустріч польського посла в Берліні Ю. Ліпського з рейхсканцлером А. Гітлером. Напередодні Ю. Бек рекомендував Ю. Ліпському наголосити, що безпосередні польські територіальні претензії до ЧСР обмежуються Тешинською Сілезією, водночас повідомивши про прихильне ставлення Варшави до перспективи встановлення спільного польсько-угорського кордону, оскільки «пам'ятає, що територію чехословацької держави можна розглядати як платформу для реалізації Росією своїх задумів».³⁹ На думку Ю. Бека, бажання Угорщини мати спільний кордон з Польщею мало найбільші шанси бути втіленим саме на території Підкарпатської Русі.

Під час самої зустрічі з А. Гітлером Ю. Ліпський обґрунтовував польську прихильність до передачі Підкарпатської Русі Угорщині стратегічними міркуваннями, передусім необхідністю обмеження радянського впливу та поширення комуністичної пропаганди.⁴⁰ Водночас він заявив про готовність Польщі використати військову силу для реалізації власних інтересів у чехословацькому питанні. Позиція Німеччини щодо перспектив польсько-угорського кордону при цьому залишалася неоднозначною. Офіційний Берлін прагнув використати кризу в ЧСР відповідно до власних інтересів і не був зацікавлений у безумовному узгодженні всіх польських та угорських вимог. На той час Німеччина підтримувала українців на Підкарпатській Русі.⁴¹

У вересні 1938 р. польська дипломатія намагалася безпосередньо стимулювати угорську активність на Підкарпатській Русі. Заступник директора політичного департаменту МЗС Польщі та керівник Східного відділу Т. Кобилянський запропонував угорському послу А. де Горі активізувати діяльність Угорщини в краї, розраховуючи, зокрема, на загострення внутрішніх політичних суперечностей. Таким чином, польська дипломатія розглядала

³⁸ Там само.

³⁹ Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. С. 83.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само. С. 88.

угорський фактор не лише як засіб реалізації ідеї спільного кордону, а й як інструмент послаблення чехословацького контролю над Підкарпатською Руссю.⁴² Більше того, польська сторона пропонувала посередництво у забезпеченні Угорщини максимальною безпекою з боку сусідніх держав, будь яку політичну та технічну допомогу і навіть співучасть у організації диверсійних акцій на території Підкарпатської Русі.⁴³ Наприклад, саме з ініціативи Польщі С. Фенцик зірвав зустріч провідних діячів Підкарпатської Русі, метою якої було прийняття ухвали про солідарність з Прагою і Чехословацькою Республікою під час вересневої кризи 1938 р. Також він очолив групу, яка закликала до проведення плебісциду з питань майбутнього Підкарпатської Русі.⁴⁴

У наступні місяці 1938 р. польсько-угорська співпраця щодо Підкарпатської Русі поступово вийшла за межі дипломатичної координації та поширилася на розвідувальну і диверсійну діяльність. Важливе значення в цьому контексті мав візит до Варшави 5–6 жовтня графа І. Чакі. Угорська сторона намагалася переконати Ю. Бека в необхідності активніших дій Польщі щодо Підкарпатської Русі, зокрема вступу польських військ до краю для сприяння його передачі Угорщині.⁴⁵ Польська сторона, однак, не погодилася на безпосереднє військове втручання, проте узгодила проведення спільної диверсійної операції на території Підкарпатської Русі. Вже 7 жовтня 1938 р. польське військове керівництво видало розпорядження щодо підготовки такої операції, а безпосередній наказ про її початок було віддано 19 жовтня 1938 р.

Отже, проведене дослідження дає підстави розглядати політику Польщі щодо Підкарпатської Русі в 1919–1938 р. як послідовний, хоча й не лінійний процес пристосування польських інтересів до змін внутрішньополітичної ситуації в краї та міжнародного становища Центрально-Східної Європи. Її основними чинниками були прагнення Варшави обмежити поширення українського національ-

⁴² Там само. С. 86.

⁴³ Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. С. 86.

⁴⁴ Там само. С. 87.

⁴⁵ Pilarski S. Granica polsko-węgierska. Spory i porozumienie. *Przystanek Historia*. 17.12.2019. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/jozef-beck/78857%2CGranica-polsko-węgierska-Spory-i-porozumienie.html> (дата звернення: 02.09.2026).

ного руху та здобути вплив у місцевому русинському політичному житті. Важливе місце посідала протидія посиленню Чехословацької Республіки в Центральній-Східній Європі та потенційному російському впливу в регіоні. Із другої половини 1930-х років дедалі більшого значення набувала перспектива встановлення спільного польсько-угорського кордону. На початковому етапі польська політика щодо Підкарпатської Русі реалізовувалася переважно за допомогою дипломатичних і консульських механізмів. Із початку 1930-х років відбувся поступовий перехід до активніших політичних форм впливу. Одним із проявів цієї зміни стала підтримка Варшавою політичної діяльності С. Фенцика.

У другій половині 1930-х років Підкарпатська Русь набула важливішого значення у зовнішньополітичній стратегії Польщі внаслідок загострення чехословацької кризи та польсько-угорського зближення. Поступово польська політика зміщувалася від самостійного використання місцевих політичних сил до їх включення у ширший польсько-угорський сценарій, пов'язаний із перспективою встановлення спільного кордону між державами. Восени 1938 р. дипломатичні та політичні заходи були доповнені підготовкою до диверсійно-саботажних дій, що засвідчило якісну зміну характеру польського втручання.

Таким чином, польська політика щодо Підкарпатської Русі у міжвоєнний час пройшла шлях від опосередкованого політичного впливу до безпосереднього втручання у справи краю. При цьому вона поєднувала сталі зовнішньополітичні інтереси Польщі з урахуванням змін у Чехословацькій Республіці, Угорщині та Німеччині.

ABSTRACT

The article examines Polish policy toward Subcarpathian Rus within Poland's broader foreign policy in 1919–1938. It analyzes the principal factors that shaped Polish approaches to the region, including the desire to contain the spread of the Ukrainian national movement, strengthen Poland's influence in Ruthenian political life, counter the consolidation of the Czechoslovak Republic, and prevent potential Russian influence in Central and Eastern Europe. The study identifies the main stages and forms of Polish policy implementation. It demonstrates that, during the initial stage, diplomatic and consular mechanisms of influence prevailed,

whereas from the early 1930s onward, Poland increasingly employed political instruments, including support for the activities of Stepan Fencik.

Particular attention is paid to changes in Polish policy during the second half of the 1930s, driven by the intensification of the Czechoslovak crisis and the rapprochement between Poland and Hungary. The study traces the gradual incorporation of Subcarpathian Rus into the Polish-Hungarian political strategy, which envisaged the establishment of a common border between the two countries.

The article demonstrates that, in the autumn of 1938, Polish policy toward Subcarpathian Rus evolved into direct intervention and included preparations for sabotage and subversive activities. At the same time, Polish policy combined Warsaw's enduring foreign-policy interests with an adaptation to changing international circumstances and domestic political developments within the Czechoslovak Republic.

Keywords: Poland, Subcarpathian Rus, Czechoslovak Republic, Hungary, Ukrainian national movement, Ruthenian political movement, Stepan Fencik, Ruthenian National Autonomist Party.